

ԹԻԻ 124

1863

16 ՓԵՏՐՈՎ

ԳԵՂԵՐՈՒՆ

ԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆԸ, ԵՒ ՉԵՐՈՒԹԻՒՆԸ

(Երոտակութիւն*)

ԳԼՈՒԽ Գ.

Քարի և չար հրեշտակներուն համաշխարհական աւան-
դութիւնը ըստ Բլավէլի և Քենիամին Բօնսդանայ :

Շնորհաց աւանդութիւն : “ Բոլոր աշխարհս
լաղմամբիւ ատուածներով լեցուն է . որ ամենն ալ
իրենց յատուկ պաշտօն ունին . եւ ընդհանուր ա-
նունով տէր կամ բարի ոգի , եւ աղուր կամ չար ոգի
կըսուին : Տէ՛վաները գրեթէ միշտ ազդուաներու հետ
կը կուսին . եւ կոխներու մէջ երկու կողմն ալ վերա-

* Տէ՛ս Երեմ 3 . 23 . 63 .

ւոր եւ մեռնող կունենան : ըսյց անոնց հետեւները
կամ աշխատները՝ որ անոնց առաջնորդներն ու հոգեւոր
բժիշկներն են, անոնք կը բժշկեն ու կը կենդանացընեն :
Տէվաներուն համարքն է երեսուն խոր, որ կընէ ե-
րեք հարիւր միլեօն . իսկ աղուրներուն համարքն է ութ-
սուն խոր, ութը հարիւր միլեօն : Ըսոնք Սիվային
նուիրուած են : իսկ Տէվաները Սիւնուին » (Վ. Վալէլ .
դոմ . Իրնէց . Ը . 3) :

Սարգոյս եւ հրեշտակներուն անկմանը համար
հնդիկներուն վկայութիւնը : « Սկիզբէն երկնաւոր
խմացականութիւնները շատ քիչ փաղանգներու բազ-
մութիւն կը քաղկացընէին եւ մասնաւոր հրամանա-
տարներ ունէին . ասոնք ալ երեք գերագոյն աստ-
ուածներու կը հնազանդէին , որ են Պրահմա , Սիւ-
նու եւ Սիւա : Ըստ խմացականութիւնները անհուն
ղօրութիւն եւ անսահման երջանկութիւն ունէին .
եւ իրենց վիճակովը երջանիկ ըլլալով շատերնին
գերագոյն Ըստուծոյ անդադար գոհարանութիւն կը-
նէին եւ յօժար կամքով անոր ըսլոր կամացը կա-
մակատար ծառայութիւն կընէին : Իսկ ուրիշները՝
որոնք աշխարհ կըսուէին՝ իրենց վրայ դրուած փրկա-
րար լուծը դժկամակութեամբ կը կրէին , վասն զի
ամբարտաւանութիւնն ու փառասիրութիւնը անոնց
մտքին մէջ մուտ դաւեր էր . իրենց գլխաւոր մահ-
շապուրային թելադրութեանը հետեւելով վերջապէս
ապստամբութեան դրօշակը տնկեցին . եւ տիեզերաց
կառավարութիւնը ձեռք ձգելու փորձ ըրին : Հա-
ւատարիմ հրեշտակները ասոնց ապստամբութեան
ընդդէմ առաջնուն պէս զարմացան ու զայրացան . եւ

երկինքն այս առաջին անգամ ցան ինչ ըլլալը իմացաւ։ Սակայն յաւիտենական մեղապարտներուն դէմ խոտանալէն առաջ ուզեց փորձ մը ընել անուշութիւնով եւ համոզիչ ճամբով իրենց պարտականութեան ճամբան բերելու։ Սատի երեք ուղղակի արտադրութիւնները անոնց խրկեց* . որ ասոնք աղէկ մըտքի բերելու անօգուտ ջանքեր բերին։ Այն ատենը Մատուած իր ամենակարողութիւնը Սիվայի տուաւ . եւ հրաման ըրաւ որ ապստամբ աղուքները Սէւ-կայէն դուրս վըռընտէ եւ անդունդը նետէ . բայց ասիկայ դժուար գործ մըն էր . եւ Խնարայի զօրավարութեանը տակը Տէվաներուն ամբողջ բանակը ինչ որ ըրաւնէ՝ չկրցաւ հրամանը ՚ի գործ դնել . կոկորդ սաստիկ եւ դժնդակ եղաւ։ Այնքապէս Սահէ-շազուրա՝ գոմէշի կերպարանք մտնելով հարիւր տարի շարունակ պատերազմի դէմ դնելէն ետքը Խնարան եւ անոր բանակը յաղթեց . եւ ինքն անոնք վըռընտեց երկնաւոր բնակութենէն) . (Վլավէլ . աւր . 5 .)

Սատանայի եւ ջոհեղեղին վրայ մէկէն՝ Չինացիներուն աւանդութիւնը . «Քօնքօնին դրդումովը եւ

* Հնդկները կըսեն թէ ամէն էակ Աստուծոյ իր գոյութեան արտադրութիւնն է . բայց իրեն բնութեան աւելի մօտ երեք արտադրութիւն կայ . Պրահմա, Վիշնու եւ Սիվա։ Արեւմտեան փիլիսոփայներէն ոմանք կը կարծեն թէ այսպէս ըսելով հընդիկները սուրբ Երրորդութեան հաւատքը դաւանած կըլլան . բայց իրօք՝ ամէնատուածեան աղանդոյն հիմն է ստիկայ։ (Ծանօթ . Թարգմ .)

առաջնորդելովը երկինքը մէկ ապրտամութիւն մը
 ելաւ։ Տիեզերքս թշուառացնելու համար ջրհեղե-
 ղին պատճառ եղաւ երկինքն ու երկիրս իրար կա-
 պող կապը կտրեց։ Եւ մարդոց վրայ այնքան գէշու-
 թիւն բերաւ որ չկրցան տանիլ։ Իսկ 'Նիո-վա'
 մարդկային ազգին կրածներուն վրայ խղճալով իր բո-
 լոր աստուածային կարողութիւնները 'ի գործ դը-
 րաւ։ Քօնքօնին հետ պատերազմեցաւ՝ անիկայ բո-
 լորովին յաղթեց ու հաւածեց։ Այս յաղթութիւնս
 ընելէն ետքը չորս գլխաւոր կէտերը (արեւելք,
 արեւմուտք, հարաւ, հիւսիս) իրենց տեղը բերաւ
 հաստատեց)։ (ՎՂավէլ. աւր. Բ. 4)

Հրեշտակներուն եւ սուրբերուն եւ դեւերուն
 վրայ Չինացիներուն աւանդութիւնը 'Նրկինք' եր-
 կիրս եւ դժոխք՝ այլեւայլ բնութիւն ունեցող ոգի-
 ներով լեցուած են։ Չանդիէն կամ դերագոյն իշ-
 խանէն անմիջապէս վար՝ հինգ Չանդի կայ, այսին-
 քըն՝ տարերքներուն ոգիները. որ երկինքին հինգ
 մասերուն վրայ կը տիրեն. տարին բաղկացնող հինգ
 եղանակները՝ եւ միջերկրական թագաւորութեան*
 արքայական ցեղերուն վրայ տիրող հինգ ցեղերուն
 վրայ կ'իշխեն։ Այս հինգ ոգիներէն ետքը կարգաւ
 հու քան հիւնները. որ են սուրբերը, այսինքն բարե-
 պաշտութեան գործքերով ամեն տեսակ առաքինու-
 թիւններով իրենց աստուածային աղբիւրը դառնա-

* Չինացիները իրենց երկիրը աշխարհիս ճիշդ
 մէջ տեղը կարծելով իրենց թագաւորութիւնը Դ-
 ըրիւսիւս թագաւորութիւն կանուանեն (Ճանիշ. Թարգճ)։

լու արժանացած մարդոց հոգիները*։ Չանգիին ոտքերուն առաջը ինկած՝ յախտնական երջանկութեան ամէն փափկութիւններուն մէջ կը լողան . . . վերջապէս չարագործ ոգիներ ալ կան որ կըսուին Չիմի - սրէ շին . եւ աւելի սովորական անուններն է Զիս Կաւէյ : Եսոնք միշտ մարդոց եւ Չինացւոց հետ թշնամութեամբ կը վարուին**։ Թէ որ ասոնք մէջ մտնէին նէ միւսները անշուշտ օգը կը խռովէին եւ հով եւ մորրկ կը հանէին միշտ : Իրենց չար բնութիւնովը եւ մեծ եւ ասպիկն գեշութիւնովնին աշխարհք կը վախցընեն : Եսն ինչ դաժան բռնաւորը կամ այն ինչ չարախորհուրդ կիներ, որոց պատմութիւնը կըլլայ կայսերութեան տարեգիրներուն մէջ . որիչ բան չեն . եթէ ոչ՝ կերպարանաւիտիս եղած նկօքուէյները : (Վ. շալէլ . անդ) :

* Չինացիք՝ որ իրենց փղիսոփայութիւնը Հնդիկներէն առած են . կկարծեն թէ մարդոց հոգիները աստուածային էութեան մասն են . եւ անկէջ չէ՝ թէ ասեղծուած՝ այլ յառաջագայած եւ որպէս թէ բղխած են . ուստի անոնց վերջին երանութեան հասնիլը՝ իրենց աղբիւրին հետ միանալ կըսեն . եւ ասիկայ Եւրոպայ տիրող ամենաստուածեան աղանդոյն շատ համեմատ է (Ճանօթ . Թարգմ.) :

** Քլավէլ՝ շինքուն հետ թշնամի են ըսեր է . եւ շին՝ սովորաբար չինացիներուն կըսուի . ուստի մենք ալ այնպէս թարգմանեցինք . բայց կերեւի որ այս բառը այս տեղ Բաւն ոգիները կը նշանակէ արաբացիներուն հին բառին մօտ նշանակութիւնով, որ անխտիր բարի ոգիներուն ալ կը տրուի՝ չարերուն ալ (Ճանօթ . Թարգմ.) :

Սատանայի վրայ Լիպիպտացիներուն աւանդու-
թիւնը, «Վեշումեան եւ անկարգութեան սկիզբն է
Տիւրիոն, Ստիրիսին եղբայրն ու թշնամին», (անդ)։

Հրեշտակներուն վրայ շէնդաւէտա գրքին աւան-
դութիւնը։ «Որմիզդ՝ Լուսի (Հօնօվէրի) միջոցաւ
տիեզերքը յօրինեց։ Առաջ իր կերպարանքովը վեց
ոգի ստեղծեց որ աշխարհ կը ստին. Էւ իր Եթոփին
չօրջն կը կենան եւ իր պատգամաւորներն են որ ա-
նոր կամքը կը հասցընեն իրենցմէ վար զանուղ ո-
ղիներուն եւ մարդոց. մարդիկ ալ իրենց աղօթքը
ասոնց կը յանձնեն. եւ ասոնք՝ մարդոց համար Որմիզ-
դէն շնորհք կընդունին. եւ մարդոց ալ օրինակ կը-
լան իրենց մաքրութիւնովը եւ կատարելութիւնովը .
. . . ետքը Որմիզդ մանչ ու աղջիկ ոգիներ ստեղծեց
որ կըսուին էլէփ. եւ քսան եւ ութ հատ են. որ ի-
րենց ստեղծողին եւ աշխարհներուն հետ մէկ տեղ՝
աշխարհի երջանկութեանը եւ մաքրութեանը եւ պահ-
պանութեանը կը հսկեն. անոր կառավարութիւնը ի-
րենց յանձնուած ըլլալով։ Մարդոց ալ օրինակ կը-
լան. եւ մարդոց աղօթքն ու փառաբան Մատուծոյ կը
հասցընեն. . . . Որմիզդ ասոնցմէ զատ երրորդ կարգ
մըն ալ ստեղծեց մաքուր ոգիներու. որոց թիւը վե-
րիններէն անհամեմատաբար շատ է։ Եւ ասոնք են
Ֆերո-էր ըսուածները. որ ամէն էակներուն գաղափա-
րըն ու նախատիպն են. եւ այնպէս զաղափարներն՝
որ անսոսման ժամանակին անդրանիկը բան մը յօրի-
նելէն առաջ միշտ ասոնց խորհուրդ կը հարցընէ*։

* Ուրբան աւրուած է ազտուածային գրող աւանդու-

Բնութեան մէջ ամէն բան տառնցմով կապրի . եւ տ-
սոնք երկինքը դրուած են իրրեւ արթուն պահապան՝
Ահրեմէին դէմ . րարեպաշտ մարդոց աղօթքը Որ-
միշդին կը տանին . ասոնք կը պաշտպանեն եւ ամէն
աղտեղութենէ կը մաքրեն եւ ամէն դէշութենէ կա-
ղատեն , (Վչափէլ . անդ . Դ . 1) :

Սատանայի վրայ շինարարութիւն աւանդութիւնը .
1) Ուսոյ եւ Ռիմիզդի հակառակելովը ծնաւ խաւարը

Թիւնը մինչեւ գիշարաւորին հեղինակին ժամա-
նակը : Յայտնաբերուեցին համար ըսուա-
ծը սուրբ գրոց խօսքէն առած է . որ կը պատմէ
Թէ մարդոց ստեղծումէն առաջ Աստուած ըսաւ .
« արասցուք մարդ ըստ պատկերի մերում » : Հաւա-
տացեղոց մէջ ասիկայ յԱստուած երէք անձինք ըլլա-
լեւն վարդապետութեանը մէկ ապացոյցն է : Հրեայ-
ները աւերած են . եւ կըսեն Թէ Աստուած հրեշտակ-
ներուն հետ խորհուրդ ըրաւ մարդիկ ըստեղծելու
համար : Պարսիկներուն վարդապետութիւնը ասոր ա-
ւելի ընդարձակուածն է . որով աւելի անտեղի է-
ղած է : Եւ յիշաւ Թէ որ Աստուած մարդիկ ստեղ-
ծելու համար հրեշտակներուն հետ խորհրդակցելու
կարօտ եղաւ նէ՝ հրեշտակները որո՞ւ հետ խոր-
հրդակցելով ստեղծեց : Այնը ըսելու է նա՛ւ պար-
սիկներուն Ֆէրո-ի-ի-ն համար : Հոս համառօտ մը
սոսալ ծանուցանեմք , որ հին ժամանակի հրեայ ի-
մաստունները յիշեալ խօսքէն յԱստուածութեան
անձանց բազմութիւն մը կը հասկընային , Թէպէտ
յատուկ դադափար մը չունէին : Ասիկայ շատ վկա-
յութիւններով կը հաստատէ Տրաք իմաստուն իսրա-
յէլացի բրիտանացի մատենագիրը իրեն Համայնութիւն
Եկեղեցւոյ եւ Կոնստանտնուպոլսոյ անուան գործին առաջին հատո-
րին մէջ (Եւանգել . Թարգմ .) :

եւ Ահրէմէնը . որ յաւիտենականին երկրորդ որդին է , չար սկիզբը . եւ ամէն մոլութեան եւ պղծութեան եւ գէշութեան հեղինակը : Ասիկայ ալ Որմըզդի պէս նախնական լոյսէն բղխած ըլլալով մաքրութեան կողմէն անկէց վար չմնար . ըսյց փառասէր եւ ամբարտաւանութեամբ լեցուն է : Ահրէմէն իր անդրանկին վրայ նախանձեցաւ : Ամբարտաւանութեանը եւ ատեցող ըլլալուն համար գերագոյն էակը ասիկայ դատապարտեց 12,000 տարի այնպէս տեղեր թափառելու ուր լուսոյ շառաւիղ մը անգամ չցօլար . այլ խաւարային մթութիւն մը կը տիրէ , (Քլաւէլ . աւդ .) :

ԿՐՕՆԲԸՍԵՐՅԸՆԵՆԻ ՏԵՂԸ

ԻՆՁ ԴՆԵՆԻ

(Երրոնախոբիւն*)

» Սրբուհայն թանկեղիայի խօսքն էր այս . Տէ՛ր իմ . կամ տառապանք քաշեմ կամ մեռնիմ : Ասիկայ այնքան բարձրաստիճանի հասցուց իր սրտին մէջ աստուածային սէրը , որչափ որ մարդոյս սիրտը կարողութիւն ունէր . կամ տառապանք քաշել , կամ մեռնիլ . այսինքն՝ աշխարհի վրայ նեղութիւն կրել , կամ երկինքը անոր սիրովը զմայլելու համար մեռնիլ : Աշ-

* Տե՛ս երես 40 . 43 . 72 .

խարհի վրայ նեղութիւն կրել ըսելը՝ երկինքը անոր սիրովն զմայլել ըսել է . կամ մանաւանդ՝ հիմակուց անկայ սիրել է . Աստիքն՝ միշտ սիրել . հիմայ նեղութիւն կրելով, կամ ետքը սիրոյ ծնաբիտ առարկայն գտած ատենը սիրելով . ահա՛ այս է սրբուհւոյն թերեզգիտի սրտին զեղումը . ահա՛ այս է կինը :

« Բայց դարձեալ ըսեմ . քրիստոնէութիւնը վերնալէն ետքը այս հոգիին մէկ կողմէն ի՞նչ նպատակ եւ միւս կողմէն ի՞նչ սանձ կուտաս :

« Սրբուհին թերեզգիտ դժողքին տանջանքները նկարագրով մը հասկըցընելու մտօք սատանային համար կընեն . թշուառականը սիրել չունի : Եւ դուք որ անկէց Յիսուսի Քրիստոսի սէրը վերցընել կուզէք նե՛ . յայտնի չէ՞ մի որ անկկայ դժօխքը ձգել կուզէք : Դուք կըսէք . անանկ չէ . մենք անոր կըթողունք սէրը . թող Աստուած սիրէ . իւր ընտանիքը սիրէ . իւր ամուսինը սիրէ : Աստուած մի սիրէ : Բայց ո՞ւր գտնէ անկկայ , երբ դուք ձեր հաւատքէն եւ օրէնքէն եւ սովորութենէն դուրս ձգեցիք : Այլ ձեր բոլոր նիւթական գիտութիւններ կը պնդեն թէ Աստուած կայ ըսելը մոլորութիւն է . երբ ձեր քաղաքականութիւնը եւ արուեստներու ետեւէ խնալը մտքերնիդ պղտկէս ըլլալուն վկայութիւն կուտան . երբ նոյն իսկ դուք կրօնական պաշտամունքին գաղափարը կ'եղծէք կրօնքը ձեզի համար իբրեւ աւելորդապաշտութիւն սեպելով եւ արհամարհելով . եւ տղոց եւ ստորին կարգի մարդոց ձգելով . կը կարծէք որ Սրբուհին թերեզգիտ ձեր միտքը հասկընալու կարող չէ՛ , եւ ձեր զրատուններուն գրքերը չկրնար կար-

գալ. Կամ անոր պիտի արդիւնէ՞ք մի Հօլպախի եւ Սոլդէրի կամ Քապանիսի գրքերը կարդալը :

„ Դարձեալ կը հարցընեմ, իր սիրելիւ Մատուածը ո՞ր գտնէ, երբ ձեր ընկերական անաստուածութիւնը ամէն տեսակ անաստուածութեան իրաւունք կուտայ : Եւ յետեւ կրնար զՄատուած գտնել ու սիրել, երբ սա վսեմ առանձնախօսութիւնը իր հետքն ունենար. „ Թերեզիայի հինգ սօլտի մնաց. հինգ սօլտի „ եւ Թերեզիա՝ բան մը ըսիւ չէ՝. բայց հինգ սօլտի եւ Թերեզիա եւ Մատուած՝ ամէն բան են „ : Երբ հիմայ կը հարցընեմ հինգ սօլտիին վրան Մատուած ալ հաշուի առնողը ո՞վ է : Հինգ սօլտի, անոնց հետ Մատուած ըլլայ չըլլայ, ամէնը մէկ բան ըսել չէ՞. մի ձեր առաջը, ո՞վ դուք հիմակուան կենցաղագէտներ եւ գործարանի տէրեր : Ուրեմն՝ թէ որ հիմակուան ըսվասը հինգ սօլտի ունեցող Թերեզիայի մը պատահէր, եւ այս Թերեզիան մատղաշ եւ գեղեցիկ՝ եւ անոր տափանացն արժանի ըլլար, կըրնար անոր աղքատութիւնը տեսնել եւ նոյնը իր հաճոյիցը ծառայեցընել. բայց անոր քովը զՄատուած չէր անսներ անշուշտ :

„ Քրիստոնէութիւնը նոյն իսկ սէրը սիրոյ սանձ ըրաւ. Մատուածասիրութիւնը աշխատասիրութեան տեղն անցնելով : Եւ յետեւ կըրնար Թերեզիայի պէս սիրտը սիրով լեցուն. կին մը աշխարհ գալ. քրիստոնէութիւնը անկէց վախ չէր ունենար. անոր կըսէր. վիշտ կրէ՝. եւ անիկայ ալ վիշտ կրելը սիրելիւ նշանակութեամբ հասկընալով կըսէր. վիշտ կրելու չէ՝ թէ միայն յանձնառու կըլլամ, այլ եւ

կուզեմ ալ : Այն ատենը ընկերութիւնը կը բնար ա-
նոր ամուսին մը տալ, տէր մը տալ եւ բաւել. աս
մարդը որքան մօլութիւններ եւ ո՛րքան սրտի ցածու-
թիւն ունի ալ նէ՝ դուն աշխնոյ պէս ասոր ծառայու-
թիւն պիտի ընես : Կամ թէ նոյն իսկ կինը կը բնար
բսել. ես Աշխարհէս կը հրաժարիմ. Աշխարհի վրայ
սիրել ալ չեմ ուզեր սիրուիլ ալ. ես աշխարհի վրայ
երկնից սէրը պիտի ունենամ. եւ սիրուիլը երկինքը
պիտի բլլայ* :

11) Այլը հաւասարութեան եւ արդարութեան մէկ
ձեւն է. ինչպէս որ արդարութիւն ու հաւասարու-
թիւն ալ սիրոյ մէկ կերպարանքն է. Քրիստոնէութե-
անը խոստացած արքայութեան մէջ սիրոյ կերպա-
րանքով հաւասարութիւն կուտար կնիկ մարդոց :

* Քրիստոնէական պսակը հարսին կը պատուիրէ որ
իւր փեսային վիճակին եւ աստիճանին ցածութեա-
նը բնաւ չընայելով ըստ ամենայնի անոր հնազանդ-
ըլայ. ինչպէս որ Նըռու կուղէ. եւ իր հնազանդու-
թեանը վարձք երկնից արքայութիւնը կը խոստանայ :
Քաղաքական պըսակը՝ որ երկու կողմէն հաւանու-
թիւն առնելէն ետքը անոնց ամուսնական կապով
միանալը արձանագրելէն զատ պաշտօն մը չունի, ո՛չ
այդպէս պատուէր մը եւ ո՛չ յոյս մը ցուցնելու :
այսու ամենայնի կան ոմանք որ քրիստոնէական պսա-
կը աւելորդ ապաշտական, եւ միայն քաղաքական պը-
սակը քաղաքակրթութեան կամ լուսաւորութեան
հիմակուսն հասած աստիճանին արժանաւոր կը սե-
պեն, եւ Վեկնայի եկեղեցւոյ ամպիոնէն քրիստո-
նէական պսակին գերազանցութիւնը գովասանող քա-
րոզիչը հրապարակական թերթերու մէջ կը բամ-
բառուի :

ինչպէս որ աղքատներուն եւ այս Աշխարքիս մէջ ստորին աստիճանի մարդոց ալ նոյնը կուտար անոնց խոստացած բարիքներուն կերպարանքովը : Բայց թէ որ դուք հիմա ան հոգիին ըսէք . դուն այս ինչ մարդուն պիտի ծառայես , չէ՞ք տեսներ որ սէրը պըլուխ կը քաշէ . եւ հաւասարութեանը այն կապը կտրահամարհէ : Զէ՞ք տեսներ որ այս բռնակալութեան նշանը երեւնալուն պէս ձեր ընկերութեան ամեն անկարգութիւնը իր բոլոր ծանրութիւնովը այն սուրբ կնոջը սրտին վրայ կիսնայ . եւ կրակով կասկարմիր կտրած պատուական հրահալելիին վրայ պաղ ջուր նետողածին նման մէկէն կը ճաթի , ու ամէն բան կարէ եւ տակն 'ի վրայ կընէ :

» Տըմէգը ըսած է . աղէկի համար ալ գէշի համար ալ կընոջ սիրտը պինտ գործունեայ եւ զօրաւոր գործիք մըն է , Տըմէգը իրաւունք ունի : Այոյն հեղինակը ըսածալէ որ՝ թէ որ այս կէտս առաւելութիւն կամ պակասութիւն վերցընելու ըլլար նէ՝ ես կըսէի որ՝ քրիստոնէութեան դէմ կընիկ մարդիկ մեղմէ աւելի ահընկէց են : Աշխարհիս վրայ ընդունուած անհաւասարութեան նկատմամբ այս խօսքիս ալ իրաւունք ունի :

» Քրիստոնեայ հեղինակներուն մէջ անանկներ կան . (Տըմէգը ալ անոնց կարգէն է) . որ նոյն քրիստոնէութեան նման իրենք ալ կիներ դատապարտած . կամ գոնէ ըստ բնութեան երիկ մարդոցմէ վար սեպած են , եւ առաւել ուղղակի չարեայ պատճառ կըսեն . թէ որ քրիստոնէութեամբ փրկութեան ժառանգ եղած չէ նէ : Ասիկա սխալ մըն է . բայց տա-

կը ճշմարտութիւն մը պարունակուած է : Այս խոր-
հորդածունները պարապ տեղը կապացուցանեն թէ
Կէշութիւնը կանանց ձեռքն է որ Աշխարհք կը
սըփռի . եւ կանայք կայսերութիւններ կործանելու
պատճառ եղած են . անկէց կընիկ մարդիկը դատա-
պարտել չհետեւիր ինչպէս որ իրենք կը հասկընան .
բայց իրապէս ինիկ մարդոց ձեռքով ընկերութիւն-
ներուն կործանելը ճշմարիտ է : Պարապ տեղն է որ
աւելի խորախորհուրդները եւ կրօնագէտները իրենց
դաշտափարին հաստատութիւն կը բըռնեն Աւայի մեղ-
քը , որ Ադամայ մեղանչելէն առաջ՝ եւ անոր մեղան-
չերուն պատճառ եղաւ : Արքայ-ասոնց պատասխան
տրըուիլ որ , թէ որ առաջ Աւա մեղանչեց նէ՝ սուրբ
գրոց մէջ այն ալ գրուած է որ օձին գլուխը քախ-
քախելը անոր տրուած է : (այց անոր մէջ ալ ճշմա-
րիտը սա՝ է որ՝ կանայք շատ փափուկ զգածմունք
կամ գորով ունենալով , աղէկի համար ալ գէշի հա-
մարալ երիկ մարդոցմէն աւելի գործունեայ եւ զօ-
րաւոր են . ինչպէս որ ըսաւ Տըմէդր : Ուստի թէ որ
չարը մարդկային բնութենէն պիտի ծագինէ՝ որուն
բաղադրիչ մասունքը են այրն ու կինը : Արնիկ մար-
դուն ներկայացուցած բնութենէն պիտի ծագի չա-
րըն ալ . բարին ալ , թէ որ բարին պիտի բլլայ նէ :
Ասոր համար որ մեղքը կնոջմէ մը սկսաւ վերջնական
փրկութիւնն ալ կնոջ խոստացուած է : Արնիկ մար-
դիկ աղէկի ալ գէշի ալ մեր վրայ աղդեցութիւն ու-
նին :

„ (Թող տանք Տըմէդրին որ լսէ .) , ամէն օրենք
„ իրարմէ՝ աւելի պակաս խիստ զգուշութիւններ բա-

,, նեցուցած են կանանց դէմ : Սեր օրերն ալ՝ ա-
 ,, ռաբացուց օրէնսդրին օրէնքին տակը կանայք աղա-
 ,, խին են . իսկ վայրենի աղդերու մէջ՝ բեռնակիր գը-
 ,, ռաստի՝ պէս սեպուած են . միայն աւետարանը կըր-
 ,, ցաւ ասոնք աղէկցընելով էրիկ մարդոց հաւասար-
 ,, ցընելու . միայն անիկայ՝ կանանց համար իրաւունք
 ,, յատկացընելէն ետքը նոյն իրաւունքը պահանջեց ,
 ,, եւ իրաւունք յատկացընելն ալ՝ ինքը անոնց որտին
 ,, մէջ հաստատուելուն եղաւ , , : Թող տանք կրօնմ
 հըմէդրի որ այդ անարգական խօսքերը խօսի կա-
 նանց դէմ . եւ վերջացընէ սա խօսքերով . ,, մէկ օրի-
 ,, նադիր մըն ալ սա՝ առածը մոռնալու չէ՝ . որ աւե-
 ,, տարանը վերցընելէն առաջ կընիկ մարդիկը կամ
 ,, բանտարկելու է , կամ հնդիկներուն օրէնքներուն
 ,, նման սարսափելի օրէնքներով նուաճելու է , ,* :

,, Բայց ասկէց ետքը ըսածին խորին ճշմարտու-
 թիւն ալ ճանչնամք , , . քրիստոնեայ երկրի մը մէջ
 ,, մարէ՝ կամ մինչեւ որոշեալ աստիճան մը տկարա-
 ,, ցուի միայն աստուածային օրինաց աղդեցութիւնը ,
 ,, նոյն օրէնքէն հետեւած կանանց աղատութեան
 ,, չդպրելով , շատ չանցնիր որ այդ ազնիւ եւ դո-
 ,, ռովաշարժ ազատութիւնը ամօթալի անառակութեան
 ,, փոխուած կրտսննեա . համաշխարհական ասպակա-
 ,, նութեան աղէտարեւր դործիք մը կըլլան . որ քիչ

* Յայտնի է հնդիկներուն օրէնքը . որ մէկ մարդ մը
 մեռնի նէ՝ անոր մարմինը այրած կրակնուն մէջը
 անոր կիներն ալ ողջ ողջ այրելու հրաման կուտայ :
 Տըմէդրի ըսած սարսափելի օրէնքն այս է :

„ Ժամանակէ ետքը պետութեան կենսական մա-
 ,, սունքները կը թռնէ . որ կը փրտտի . եւ փտու-
 ,, թիւնն ու մաշուքը իրեն ամօթ՝ միանգամայն եւ
 ,, սարսափ կը բերէ :

„ Երդ հիմայ դուք աւետարանը վերցուցիք .
 բայց կընիկ մարդիկը չբանտարկեցիք , ինչպէս Տը-
 մէղր կուղէր որ ընէիք , թէ որ հնդիկներուն պէս
 սարսափելի օրէնքներու տակ անոնք չըճնշէիր նէ :
 ()տար բա՞ն մըն է արդեօք որ այս կերպով հա-
 մաշխարհական ապականութեան դօրծիք լլալով՝ որ
 պետութեան կենսական մասունքները թռնած է ,
 նոյն պետութիւնը փրտտի , եւ անոր փտութիւնն
 ու մաշուքը իրեն ամօթ միանգամայն եւ սարսափ
 բերէ :

Ե Ր Գ Ե Յ Ի Ն

Նորատիպ մատենիք :

Ինչպէս որ խորագիրը կցուցունէ , հոս Եւրո-
 պական լեզուէ թարգմանուած ամեն գրքերու վրայ
 պիտի չխօսիմք առ այժմ . այլ միայն այն զըրոյ
 վրայ որ հայերէն շարագրուած են , կամ հայ զըպրա-
 տանց գործութեան համար տպուած են իրրեւ օգ-
 տակար դասադիրք մը , որուն մէջի սկզբունքը մար-

[մարդոց մտքին մէջ իրենց տղայութեան աստեղէն տը-
պաւորուել հարկ եղած ըլլայ : Այս նկատմամբ մեր
այս անգամի քննութեանց մէջ թարգմաննալ գիրք ալ
կը մըտնէ :

Հատ ժամանակ կայ որ հայերէն տպուած նոր
գրքերուն վրայ մեր քննողական դիտողութիւնները
հրատարակել խոստացած էինք . բայց մինչեւ մօտ
ժամանակներս ուրիշ նիւթեր մեզ զբաղեցընելով այս
խոստմունքներուս կատարումն ուշացաւ . որ հի-
մայ կատարելու ձեռք կը զարնեմք , դասական կամ
ղղարատուններու համար շինուած գրքերէն սկը-
սելով :

Պէշիքդաշ 1859 ին Յունուարի 1 ին կազմուած
Հայաշէնք ընկերութիւնը Ազգային ուսմանց յառա-
ջադիմութեան համար օգտակար բան մը ըլլալը ժա-
մանակին ծանուցած եմք , որ աղէկ գրքեր իր ծախ-
քովը տպելու եւ միայն եղած ծախքին գնովը ծա-
խելու համար յօրինուած է . եւ ասոր տպած դիւրա-
զին գրքերը զրադիտութեանը տարածուելուն աղէկ
ձեռնառու եղան . վասն զի անոնք որ կարդալ սով-
րելու փափաքնին յագեցընելու չափ զրամական կա-
րողութիւն չունին , այս ընկերութեանս տպել տուած
գրքերը իրենց կարողութենէն վեր չգտնուիր , կրնան
ստանալ . եւ բարեմիտ ազգասէր անձինք ալ գտնու-
ած են եւ կը գտնուին որ այս ընկերութեան գրքե-
րէն կառնեն եւ աղքատ թաղերու դպրատուններուն
կամ ուսման սէր ունեցող աղքատ մարդոց ընծայ
կընեն :

Ընկերութեան օգուտը տեսնուեցաւ նախ եւ տ-

ուաջ տոպած քերականովը, որ անհասկեր ընկերութեան ձեռքը գործիք մը եղաւ չափահաս մարդոց գիր եւ կարգալ սովորեցնելու. որ ժամանակին այսպէս բաներու պարապած չէին եւ չափահաս բլլալուն համար մտքերնին այլ եւ այլ զբաղմունքներու մէջ ընկղմած բլլալով մանր տղոց ունեցած ընդունակութիւնը չէին կրնար ունենալ. ուստի եւ անոնց տըրուած քերականը ասոնց անբաւական կըլլար:

Հայկազեան ընկերութեան հրատարակել տուած մէկ ուրիշ օգտակար գիրքն ալ եղաւ Հայերէն Վերահանութեան մը, որուն հեղինակն է Պ. Ստեփան Պ. Փափազեան, երբեմն Ս. Փրկչի հիւանդանոցի դըպրատան, եւ հիմայ Ղալադիայի Սուրբ Լուսաւորչի եկեղեցւոյն. դպրատան հայկաբանութեան դասատուն Վրիշ ժամանակի մէջ այս Վերահանութեան երկրորդ տպագրութեան հասնելը՝ աղէկ դասագիրք մը բլլալուն նշան կըրնայինք սեպել թէ որ աժանութիւնը շուտով ծախուելուն պատճառներուն մէջ գլխաւոր տեղին չունենար: Ուստի մէնք այս երկգրի նշանը մէկդի ձգելով եւ գրքին ներքին հանգամանքներէն անոր օգտակարութիւնը դատելով կրիեմք թէ յիշաւի Վերահանութեան ուսմունքը բաւական զիրացուցած է այս գիրքս. եւ բաւական կարգաբանութիւն ալ ունի, որ ուսման վերաբերեալ դրոց մէջ բընառելու գլխաւոր բանն է. վասն զի կարգաւորեալ զըուցուածքը, եւ դիւրինէն դժուարինը ոտն առ ոտն առաջ երթալը ուսանողաց մտքին մէջ աղէկ կըտողաւորուի, եւ յիշողութեան մեծ օգնութիւն կընէ: Հասարակ խօսակցութեան մէջ ալ կարգաբանութեամբ զըուց-

ուած խօսքը լսողին մտքին մէջ աղէկ կը տպաւորէ :

Ս' իայն թէ՛ քերականութեանս արգոյ հեղինակը համառօտութեան աւելի միտ դրած ըլլալով՝ քան թէ իր գործը կատարելութեան մօտ եւ աւելի օգտակար ընելու, համայնութիւնը կամ քաղաքացիները շատ կարճ ըրեր է : Վերականութիւն կարգաւուն նպատակը՝ հայերէն գրարար գրութեանը աղէկ հասկընալն է . եւ ասոր համար խօսք կազմող բաներուն քանի տեսակ ըլլալը եւ անոնց կրած փոփոխութիւնները միայն գիտնալը բաւական չէ՛, նոյն բաներուն՝ հայերէն գրարար լեզուին համեմատ ինչ շարք ունենալն ու ո՛ր տեղ ինչ տեսակ փոփոխութիւն ընդունիլը գիտնալու է . եւ ասիկա կը սովորեցընէ համաձայնութիւնը : Կը փափաքիմք որ Պ . Ստեփանին քերականութիւնը մօտ ժամանակներս երրորդ անգամ տպուելու կարօտ ըլլայ . եւ կը յուսամք որ այն ժամանակը պատուելի հեղինակը համաձայնութեան մասին ալ քիչ մը աւելի ընդարձակութիւն կուտայ՝ օրինակները շատցընելով . եւ ամէն մէկ օրինակին տեղը՝ թէ որ հնար է նէ՛ նշանակելով . եւ արդէն աւանդած կանոններուն վրայ զանց եղած կանոններն ալ աւելցընելով : Ո՞ր եւ իցէ քերականութեան համար փափաքելի բան մըն էր որ սովորական չեղած կանոնները ո՛րք եւ ի՞նչ պարագայներու մէջ գործածուելնին ալ աւանդէին . զոր օրինակ՝ ո՛ր տեղ պէտք կըլլայ չէզոք բայերուն հայցական ընութեան խորնդիր տալ տրականի մօտ նշանակութեամբ . կամ նախորիւ տրական շինող հոլովակերտ նախդիրներուն ո՛րը ո՛ր անդ գործածելու է . եւ այլն : Վ՛րանի միայն

պէս բաներու վրայ Պ. Ստեփանը խօսած է . բայց ուրիշ շատեր կան որ ո՛չ ասիկայ եւ ո՛չ ուրիշ քերականութեանց հեղինակները խօսած չեն . միայն այնքան մը կիմացընեն թէ երբեմն այնպէս ալ զորդ կած ուի . Ի՞նչ որ էնէ , ասիկայ Պ. Ստեփանին քերականութեանը պակասութիւն մը չեմք կրնար սեպել . եւ ընդհանրապէս կըսեմք որ այս աշխատասէր պատուելին ուսմանց երախտաւոր , եւ աղջին երախտագէտ քաջալերութեանը արժանի է , մանաւանդ . քանի՜ որ այսպիսիներուն իրենց գիտութեանը համար աղբէն յարգ եւ վարկում գտնելը տեսնուի նէ՛ ուսման սէրը աւելի մէկ գրգիռ մը կը գտնէ շահու եւ պատուոյ ակնկալութեամբ . որ թէպէտ քնքնին այսպիսի ակնկալութիւնները աղէկ բան չեն , բայց մարդկային բնութեանս ընդարայս են , եւ քաջութիւնը՝ այսպիսի կիրքերէն թաքի հւ օգտակար արդիւնք բերել տալն է :

Հայաշէնած ընկերութիւնը բարոյապէս օգտակար գրքեր հրատարակելու ալ ձեռնամուխ եղած է . եւ ասոր համար ընտրած է Պլուտարքոս յոյն հեթանոս փիլիսոփային բարոյական ճառերէն ոմանք թարգմանելը . Եսոնցմէ մինչեւ հիմայ երեք հատը տըպուած են . որ են , Եւ տղայոց դաստիարակութեան վրայ . Ի . թէ ի՞նչպէս պէտք է ունենդիր ըլլալ . եւ Գ . թէ ինչպէս պէտք է բարեկամը շողոքորթէն որոշել . Եւսջինը հայկազեան ընկերութեան տպածը չէ :

Պլուտարքոսի բարոյականներուն վրայ ընդհանրապէս խօսած եմք Երեսմէն մէջ . (Հարց .) . եր .

75, 76), հայկական ընկերութեան այն փոփոխութեանը առիթով. եւ հոս յուսալով որ բարեկամը շողորթէն որոշելուն նշանները գիտեն, նոյնպիսի բարեկամութեան նշան մը մեր վրայ ցուցուցած ըլլալ էուզենք ըսելով անաչառապէս որ թէ որ քրիստոնեայ ազգիս նորահաս եւ մատղաշ տղայքը բարոյականի վարժել էուզեն նէ՝ թող ձեռք առնեն չէ՝ թէ հեթանոս փիլիսոփայի մը քրիստոնէութեան մօտ բարոյականը, որ որքան մօտ է նէ, նոյն չէ. այլ քրիստոնեայ սուրբ հայրերուն խրատները. որ հիմայ զբրիթէ բոլորովին մոռցուած են. Հեթանոս փիլիսոփայները իրենց հեթանոսական նախապաշարմունքներուն հետ մաքուր բարոյական միաբանել ուզելով կը պըղտորէին, եւ ասոնց գրածները միայն հետաքրքրութեան ճարակ կըլլան այն մարդոց՝ որ արդէն քրիստոնէական բարոյականը շատ աղէկ դիտեն, եւ հեթանոսներուն բարոյականին հետ համեմատելու կարող են. եւ հայկական ընկերութեան հրատարակած գրքերը պնդներուն մէջ այսպիսիներ խիստ քիչ գտնուիլը նոյն իսկ տգիտէր ընկերութեանն ալ յայտնի է. Ուստի թէ որ զիս բարեկամ կըսէպէն նէ՝ կառահարկեմ անոնց որ մեր Սուրբ Լուսաւորչին յաճախապէս կամ Սուրբ Յակոբ Ս՝ ծմնացիին շօշափէ կամ երանելի Յովհան Ս՝ անդակունիին ճառերէն Պլուտարքոսի դիրքով բաներ գտնեն եւ հրատարակեն. եւ թէ որ ընկերութեան գրադէտներուն մէջ յունարէնէ բան թարգմանելու փափաք ունեցող կայ նէ՝ կըրնայ սուրբ Յովհան Սսկեմբրանին ճառերէն թարգմանել. որ չէ՝ թէ միայն Պլուտարքոսէն շատ

Պետիր բարոյական ունի, այլ եւ յունարէն լեզուի մէջ պերճախօսութիւնն ալ Պլուտարքոսէն աղէկ է : Ըսով յարգոյ ընկերութիւնը հրատարակած թարգմանութեանը համար պարտաւել չէ՝ միտքս, այլ միայն սա ըսել կուզեմ որ դեռահաս տղոց ձեռքը տրուելու զիրքը այս չէ՝ . ասիկայ կարգալու մարդիկը չէ՝ թէ միայն հասակաւ՝ այլ եւ խելքով ալ կատարեալ եղած ըլլալու են :

Հայկազնեան ընկերութիւնը զիրք մըն ալ հրատարակած է, որ պիտի ծառայէ նոր կարգաւ սովորող տղոց ընթերցանութիւնը բացուելու . միանգամայն եւ անոնց միտքը զարգացընելու : Ըյս անգամ խօսածնիս քիչ մը երկար ըլլալով՝ այս գրքիս վրայ խօսելիքնիս յաջորդ թերթին կը ձգեմք :

ԵՇԽԵՐՀԵՂՐԵԿԵՆ

Արեքեւ Անարիք :

Հին ազգերուն մէկ քանիին անունները մեծութեան նշան ունին վրանին, որով ըսողներուն ահաւոր կամ պատկառելի կըլլան : Ըսանկ է ալ բառը, որուն նշանակութիւնը հալերէնին մէջ՝ քաջ եւ կըտրիճըսել է . իսկ եւրոպական եւ քաղղէական լեզուին մէջ առիւծ կ'նշանակէ : Ըյս անունը պարսիկները իրենց խաւաջուցած են . եւ իրենց երկրին ալ՝ Երեւոյ աշխարհ կըսեն, զիսն զի այս է երանք ուսմանին : Եւ այս ալ իրաւին հետ

անբխառն ալ կը գործածեն յատուկ անոնց համար, որ բնիկ պարսից ազգէն չեն :

Հոս մենք պատշաճ դատեցինք այս բնիկ եւ անբխառն նշանակած երկրին վրայօք Գ) . Գաղըրմէրին հայ եւ պարսիկ եւ արաբացի գրքերէն ժողովելով՝ Ռաշիտ էտտին պարսիկ մատենագրին յօրինած պարսկէն հաշիւը գրքին գաղղիական թարգմանութեան մէջ գրած բազմահմուտ ծանօթութիւնը համառօտ թարգմանել :

Գ) . Սիրլէսդր տը Սասի. խոյին հատուծեամբ եւ հանճարեղ քննաբանութեամբ խօսած է իր յեշարակէրէր շահաւան հետախնայ պարսից գրքին մէջ սասանեան ցեղէն թագաւորներուն վրայ . որ իրենց պատուանուններուն կարգն առած էին արքայից արքայ արեւայ եւ անարեւայ ըստիւր : Երբ ըստածը յայտնի էր . խիւնաբխառն Գ) . Սիրլէսը՝ Գուրան ըսել հասկըցաւ . եւ Գուրան կըստի այն ընդարձակ տարածութիւնը՝ որ Ոքսոս կամ Լաքսարթ գետէն սկսելով կը հասնի մինչեւ Եսիայի հիւսիսային եւ արեւելեան ծայրերը :

Բայց Գ) . Գաղըրմէր՝ ասոր այս բացատրութեանը հաւանութիւն չտար . եւ կըսէ որ սասանեան թագաւորները Գուրանի մէկ մասին վրայ ալ երբէք իշխանութիւն բանեցուցած չեն : Քանի՜ անգամ որ Ոքսոս գետը անդին անցնիլ ուզեցին՝ միշտ հետեւադաց քաջ եւ պատերազմող ազգը գտան զիմացնին որ իրենց անյադմելի արդեւք մըն էր . եւ այն պարսից տէրութիւնը՝ որ պարթեւաց իշխանութիւնը փճացուցեր, եւ շատ անգամ հռոմայեցիներուն ալ յաւ-

Թեր էր . ասոնց հետ կռուելու երես չունէր :

Իսկ ըսող ըլլայ որ՝ պարսիկները Վուրանի վարայ տիրած չէին այնէ՝ իրենց ճոխութիւն եւ պարծանք և՛ր կը սեպէին այն երկրին վրայ ալ թագաւոր ըսուիչը ստուծեամբ . եւ ասոր՝ դեսպանական քանի մի գրուածներ ալ ապացոյց կըրնան ըլլալ , որ այսպէս բան մը արեւելեան տէրութիւններուն սովորական էր : Բայց 3) . Վադրըմէր կըսէ . ուրիշ բան է դեսպանական գրութիւնը , որուն մէջ զինքը մեծ ցուցընելով բան հոգալ կուշտի . ուրիշ բան է բուն իսկ իր երկրին մէջ շէնքերու կամ արձաններուն վրայ զըրուածը , ուր այդ պիտի պարծանքները մարդ չկրնար չուն համար անօգուտ են , այսպիսի արձանադրութիւններու մէջ պարծենալու ուրիշ բաներ ունէին . զիրոնք կանուանէին յարի . ծարայ թագաւոր թագաւորաց , եւ այս վերջին մակգիր անունս ալ չափազանցական չէ երբ մտածենք որ Եսիայի այն կողմերը առաջին թագաւորական աղդ պարսիկները ըլլալով՝ ուրիշ թագաւորութիւնները իրմէ ետքը հաստատուելուն համար իրմէ պղտիկ կը սեպէ : Եւ այս կոչումըս այնքան սովորական եղած էր՝ կըսէ Վադրըմէր , որ հայ պատմիչներն ալ արդից արդայ ըսելէն ետքը հարկ չէին սեպեր պարսից թագաւորին համար ընելին իմացընելը . եւ ասոր վկայութիւն կը բերէ Նշիշէէն , ու Բուզանդ պատմագիրէն : Եւ այն պատմիչներն ալ նոյն պատճառով պարսից թագաւորը Բեթ Բախար կանուանէին : Եւ իրօք ալ պարսից թագաւորները . թագաւորներ ունէին հարկատու . ինչպէս էին յաւարիացոց կամ Պուխարայի , եւ Ե-

ըրպատականի կամ Բղերպիճանի թագաւորները :

Ասոնք իրրիւ յառաջաքան տեղեկութիւն դնելէն ետքը Պ. Վաղբըմէլ իր բուն կարծիքը յայտնելով կըսէ թէ աբէր ղառով ախրապէս մարաց Թագաւորութիւնը . իսկ «նաբէր» պարսից թագաւորութիւնը կը հասկըցուէր . եւ այս կարծիքը հաստատելու համար հետեւեալ ապացոյցները կը բերէ . Հերոդոտոս իր պատմութեան մէջ (44 . 12 . 42 . 62) , կըսէ թէ մարաց ազգը հին ատենէն բոլոր Եփրատի մէջ եբէր ըսելով կը ճանչցուէր . եւ Խորենացին (պատմ . Ե . 28) կը պատմէ թէ Բժգահակ մարաց թագաւորը իր Տիգրանուհի կնոջը որ հայոց Տիգրան թագաւորին քոյրն էր , կըսէր . « ո՞չ գիտես զի եղբայր քո Տիգրան խանգալաւ զտիկնութիւն քո 'ի վերայ աբէայ » . ըսայց Տիգրանուհի չէ ' թէ պարսից ' այլ մարաց թագուհի էր . Եւ ամատունեաց ցեղին նախնիքներուն համար կըսէ . « յառաջագիմութեամբ ան » , դէն 'ի Ղարեաց աշխարհին 'ի պատիւ հասեալք » 'ի կողմանս Եհմատանի » (պատմ . Ե . 57) . Եւ յս Եհմատան քաղաքս , որ աւելի հին ատենները Եկրատան կըսուէր , եւ հիմայ Համատան կըսուի . մարաց տերութեան մայրաքաղաքն էր . Պարսից զրքերուն մէջ ալ իբրեւ , կամ իբրեւ վէճ կըսուի երբեմն բոլոր մարաց երկրի ներքին անոր հիւսիսային կողմէն , որ մինչեւ հիմայ Երան կըսուի . Եւ պարթեւաց եւ սասանեանց թագաւորութեան ժամանակը , ինչպէս որ պարսից աւելի հին թագաւորներուն ժամանակն ալ Երեմէր կամ Երեմա կըսուէր մէկ ընդարձակ գաւառ մը . որ բուն մարաց երկրէն օկոսելով մին-

չեւ Զնդկաստանի սահմանները կերթան : Այս կողմանս մօտ է Խորասան գաւառին Զերաթ մայրաքաղաքին անուընդ , որուն բնակիչները չէ՛ թէ հերբի , ալ հերի կըստին . որ է նոյն իսկ արեւմադը : Սատի ինծի խիստ հաւանական կերեւի՝ կըսէ՝ Պ . Պադրըմէր : որ էրան ըսաւ հին ատենները մարաց տէրութեան պարունակած երկիրները կընշանակէր , որ մինչեւ ըսկտրիացուց եւ հնդկաց երկիրը կը հասնէր : Եւ երբ Աիւրոս մարաց թագաւորութիւնը վերջընելով երկիրները պարսից երկրին հետ մէկ թագաւորութեան տակ միացուց , այս ընդարձակ թագաւորութիւնը ամէնը մէկէն արեւմտեայաւ : Երաւ եւ պարսիկ հեղինակները այս մարով գործածերեն շատ անգամ . նոյն մտքով գործ կածեն հայ պատմիչներն ալ : Պաղար փարսեցին (էր . 149) կը պատմէ թէ հայոց նախարարները պարսից Յաղկերտ թագաւորին հետ խօսելով անիկայ արեւայ քաջ կանուանեն . եւ ուրիշ տեղ (էր . 270 . 271) պարսից երկիրը արեւայ արեւայ կանուանէ : Բողանդ պատմիչը պարսից թագաւորութեան զօրքը արեւայ զօրք կըսէ . եւ Աղիշէ՛ պարսից թագաւորին գանդաւը կը պատմէ որ կըսէր թէ արեւայ աշխարհիս մէջ քրիստոնեաները կը շատնան : Աղիշի կողմացինն էր աշխարհայ գրքին մէջ ալ արեւայ ըսաւ պարսկական կընշանակէ :

ՋՕ ՀԵԼԻՒՆ ՀԻՆՎԵՃԸ :

Մասիսը 496 թուոյն մէջ գրածին պատասխանը երևակին 111 թուով յաւելուածով առնելէն ետքը քիչ մը լուռ կենալով՝ եւ անկիայ մոռցուածի պէս բռնելով 501 թուոյն մէջ կը նորոգէ :

Մասիսը ներկայ խնդրոյս վրայ իրաւունք վաստը կելէն յուսահատած, և իրեն հոգւով մամնով Գռնաւ միջեան աղանդոյն հետ յարաբերութիւնը և հաղորդակցութիւնը կտրել չուզելով՝ հին ու հոտած վէճ մը կը բանայ իր 501 թուոյն մէջ. և է շէշալին վրայօք եղած անտեղի վէճը. որուն սկզբնաւորութիւնն բերեր 496 թուովը : և մեր Երեւանի 111 թուով ա, ռանձին պատասխան տալերնուս ետքը քանի միշարաթ ձայնը կը տրեր էր : Մենք կարծեցինք որ պատասխանւոյն իրաւունքը տեսնելով և դէմխօսելու բան մը չգտնելով լռեցինք և կը զարմանայինք. որով հետեւ թէ որ յիրաւի իրաւանց համոզուելով լռած էր նե՛ւ այս առաջին անգամը կը լլար այդպէս բան մը ընելուն : Եւ կըմտածէինք թէ արդեօք ի՞նչ պատասխան տուաւ և ինչ փախուստ ցուցուց գռնամիջեան Ժողովակին որ ՚ի հարկէ զենքը կըստիպէին բան մը գրելու :

Բայց զարմանալու բան մը չկայ եղեր, ,, մի՛ թէ կարիցէ՞ փոխել ինձ զխայտուց իւր ,, : Մասիսին վիճելու

կերպը մէկ հառիկ մը չէ . ըսած խօսքին պատասխանը չառածի պէս նոյնը կրկնելը քանի որ կայ նէ՝ մասիսը չը լըռէր : Չէք հաւատար նէ՝ 501 թիւը կարգացէք . որուն հետ կըրնանք բաշխուիլ 496 թիւը . և կըտեսնէք որ մենք անոր ըսածին պատասխաններէն ետքը ինքք դարձեալ անոնք կը խօսի . որպէս թէ պատասխանող մը եղած չըլլայ : Յակոր սրբազանին օրովը 1856 ին յունուարի 19 ին ստորագրուած մէկ թուղթը մէջ կըբերէ . որով ըսուլը դատապարտուած է և զեր հակառակ մերս եկեղեցւոյ մուլար վարդապետութիւն քարոզելուն համար : Իւ ստորագրողներուն կարգը՝ այժմեան սրբազան Աթուղիկոսն ալ կը համրէ :

Մենք երկու բան պատասխանեցինք անոր . մէկ մը որ նոյն տարւոյն մայիսի 27 ին տպուած և նոյն Յակոր սրբազան պատրիարքին ստորագրութեամբը և կնքովը վաւերացած և ամէն եկեղեցի խրկուած կոնդակը ասոր հակառակը վկայելով այն յունվ . 19 ին եղած ստորագրութեան խօսքերը կոչընչանայ . և անկէց ետքը մէկ մընալ անոնք յիշելը ամօթ կը լլայ : մէկ մըն ալ՝ որ Մատթէոս սրբազանը այն յունվ . 19 թըղթոյն մէջ ստորագրութիւն չունի . յունվ . 24 ին առանձին գրով իր միտքը իմացուցեր է . որուն մէջ ո՛չ զօհալի ևւ ո՛չ անոր հրատարակիչին անունը կայ . և նա, մակը ամբողջ հրատարակեցինք : Ի՞նչ ըսու ճախը ասոնց դէմ . և ի՞նչ ունէր ըսելիք : Ոչ ինչ . ըսելիք ունենար նէ կրտէր : Ըմէն խորհրդանութիւն ի գործ դրեկու ձեռն հաս դռնամիջնաններն ալ մեզի դէմ պատասխան մը չկորցան թերադրել խեղճին . որ իրեն մնայ նէ՝ անշուշտ գիտեմ որ գրածին մէկ տասներորդն

աղ չկրնար գրիլ . գրածները սրբագրելու և մէջը յաւելուածներ ընելու և նոր փաստեր դառնելու համար ցեղային (ինչպէս որ իրենք կրնն) աշխատողներ կենալը գիտնէք : Եւ ի՞նչ ըրաւ մասիս . դարձեալ նոյնը կըկրկնէ թէ չամուռնանք ընդդէմ հաւատոյ հայաստանեայց եկեղեցւոյ մղորութիւն կըքարոզէ : Փաստ մը ունէր . 1856 յնվ . 19 ին ստորագրուած թուղթը , և սրբազան Աթուղիկոսին ալ (որ տակաւին այն ատենը իր հիմակուան բարձր աստիճանին ընտրուած էր) ստորագրութիւնը վրան յաւելնալը , Եւ դժաստոր երեւկին 111 թուոյն յաւելուածովը ջրեցինք . նոր ի՞նչ փաստ ունի . ո՛չ ինչ . բայց ինքը ըսածէն ետ չկենար . փաստով չգրնայ խօսիլ նե՛ առանց փաստի խօսիլ ալ գիտէ մարդը . բանը գիտցողները վրան կը խնդան եղեր , հոգ չէ՛ . իրնն բաւական է Դռնամիջեան Ժողովակէն մէկ կէցցէ մը լսելը :

‘Նոյն 496 թուոյն մէջ Մատիւ ըսեր էր որ այն ատենը սրբազան Պատրիարքը կոնգակ մըն ալ գրեր է եղեր Նահապետի դէմ . թիւ որ այդպէս բան մը ըլլար նե՛ ես այն ատենը գիտնալու էի . չգիտնալուս համար հարցուցի թէ ո՞ւր է այն կոնգակը : Ընտրահալ եմ որ չգիտցածս սովորեցայ . կայ եղեր այնպէս գիր մը . օրինակն ալ տալի էր Մասիսը 501 թուոյն մէջ : Բայց կոնգակ ըսածը նախ մը ելաւ , որ Իզմիրու իշխաններուն մէկ դրոյն իբրեւ պատառփան կրգրէ եղեր : Մատիւ մէկ ճիշդ դադարփար մը չունի եղւոր կոնգակ և նախ իրարմէ որոշելու . բայց հոգ չէ՛ . հիմակուան յաճախած դռնամիջեան Ժողովակը երթալով այդպէս շատ բաներ կրարու հետ շփոթել ալ կրտովի . վրան զի հոն

է այլատեան Մատթէոսը որ Հիւնն ու Կեն իրարու
հետ կը շփոթէ :

Բայց այս շփոթելէն ի՞նչ վաստակեցաւ Իւթիւ
Ճեանը . այս Կենի անուանեալ նամակին թուականն
ալ Մայիսի 27 էն առաջ է . և թէպէտ նմալը Կենի
անուանելը նոր է , բայց ասով նամակին թուականն ալ
նոր չըլար : Ուստի այս ալ ոչընչութեան անդունդը
կիշնայ յունվ . 19 ին շահլէ դատապարտութեան ըս-
տորադրեալ թղթոյն պէս :

Բայց ինքն Իւթիւճեան մեղի անանկ կոնդակ մը
խոստացաւ որ արդէն քանի մի տեղ խրկուած պիտի
ըլար . 'ի հարկէ դուրսի երկիրները խրկուելէն առաջ
Կոստանդնուպօլիս ալ քանի մի եկեղեցի խրկուած պի-
տի ըլար , կը բնայ մեղի հրատարակածին յար և նմա-
նը մայրաքաղաքիս եկեղեցիներուն մէկէն գտնել . Այո՛
կը բնայ գտնել անշուշտ : Իզմիր խրկուած նամակին
մինակ վերջին հատուածը մէկ դի ձգելով , որով գրը-
ուածոյն պարզ նամակ մը ըլլալը կը հասկըցուի , մնա-
ցածը դռնամիջնանց աղերսադրոյն ստորագրող տղոցը
(կամ ըստ ինքեանց՝ չափահաս մարդոցը) օրինակել
տալով ամէն մէկ օրինակը մէկ մէկ եկեղեցի գտնուածի
պէս կը բնայ հրատարակել , բայց ատոր ալ հաւատա-
լու չափ պարտալ գլուխ պէտք է , ուստի մենք
առ այժմ այդ պահանջներէն ետ կրկնամք . չըլլալ
որ Մաիս եւ համախոհները նոր խորդախութեան մը
ձեռնամուխ ըլլալը ստիպեմք :

Ար մնայ իմանալ թէ այն Ժամանակի Պատրիարք
Յակոբ սրբազան արքեպիսկոպոսին տոյն ստորագրեալ
Թոմոյն և այն Կենի կարծուած նամակին հետ ի՞նչ

պէս կըրնայ միաբանել Մայիս 27 ին տպուած և եկեղեցիները խրկուած կոնդակը : Լոփկայ միաբանելու եղանակ մը գտներէ Իւթիւճեանը իւր կարծրճուկ խնդրէր : Կըսէ թէ՝ այն կոնդակ—նախը զրելէն ետքը քանի մի եկեղեցի հրատարակուած միջոցին քանի մի ամիրայներ Չամուռճեանին պաշտպան կենալով այն թղթոյն հրատարակուած խափաներ են , և ընելիքը ընելու թող չեն տուեր : Գիտէ՞ արդեօք Իւթիւճեանը՝ թէ Յակոբ սրբազանը ի՞նչ աստիճան մտաց հաստատութիւն ունի , որ մէկ անգամ մը միտքը դրած բաւը միայն այն ատենը նար է փոխել , երբ որ հաստատուն փաստերով համոզուի թէ ընելու գործոյն մէջ անհրաւելութիւն կայ , Գունամիջեաններուն հանած Յայտարարութիւններուն ըսածին նային նէ ազգին ամենամեծ բազմութիւնը իրենց համեմատ էր խորհին եղեր : (Թողութիւն կը խնդրեմ աղ զէ՝ որուն մեծագոյն մասին համար ուրիշներուն հնարած զըպարտութիւնը իմ գրիչովս ալ գրելու պարտաւորեցայ :) Կարող չեղա՞նք արդեօք այս ահեհաճե՞ծ բազմութիւնը Յակոբ սրբազանն օրինաց պահպանութենէն խախտել և Երուսաղէմի միաբանութենէն չեղող մը նոյն սուրբ աթոռոյն Պատրիարք կըրնայ ըլլալ ըսել տալ : Կարողացա՞նք արդեօք նոյնը արգարասիրութենէն խախտել , և Սահակ և Յակոբ վարդապետներուն համար ըսել տալ թէ Պատրիարքութեան արժանի չեն , երբ դատաստանաւ քննուելով վճանին այդպէս դատապարտութեան արժանի յանցանք մը չգըտնուեցաւ : Ի՞նչ զօրութիւն ունին եղեր այն ատենը քանի թէ Լմիրայնորը , որ հիմակուան ահեհաճե՞ծ բազմութեան կարծեսցը չխոնարհող

և արդարութեան և օրինաց պահպանութեան ընթաց-
քէն չխտորող արք եպիսկոպոս մը համոզեն որ Հա-
յաստանէայց Եկեղեցւոյ դատաւարութեան Կաթողիկոս
մարդու մը արժանացած դատաւարութեանը արդեւ ը-
լլան : Եյն ժամանակի Կաթի Եւփրատներ ըսելով ար-
դեօք միտքը ո՞վ դռներ է Իւթիւճեանը . Հայաս-
տանեայց սուրբ եկեղեցւոյ թշնամի կարծել տալու :
Իր այս ըսածը արդարացնելու վերաբերեալ թուղթի
հտոր մըն ալ կրննայ գտնել Թադէոս Միհրդատին քո-
վը՝ ինչպէս ըլլալը մեզի ծանօթ բայց շատերուն անդի-
տելի կերպով ասկէ անկէ ժողոված և պահած թուղ-
թերուն մէջ : Յակոբ սրբազանը մէկուն գրած ունի՞
մի որ զինքը քանի մի ամիրաներ բռնադատեցին Օհա-
ւ չդատաւարտելու , թէպէտ անկիայ դատաւար-
տութեան արժանի էր : Թէ որ յիշաւի՛ դատաւար-
տութեան արժանի էր և չդատաւարտեցաւ նէ՛ գլխա-
ւոր յանցները ոչ Յակոբ սրբազանինն է և ոչ քանի
մի ամիրաներուն : Եյն նոյն իսկ Իւթիւճեանին . կամ
այն մարդոց՝ որոնք տիկ եղած էին , և Իւթիւճեանը
բերան , և մինչև հիմայ նոյն մարդոց նկատմամբ նոյն
պաշտօնը վարելու վրայ է : Եյս ըսածնիս աղէկ մը
հասկըցուելու համար Եհաւէն վրայօք եղած վէճը պէտք
կըլլայ պատմել ամենայն հաւատարմութեամբ . առա-
ւելապէս անոր համար ամենամիշտ հաւատարմութիւն
պահել կուզեմք , որ թէ որ գրելիքներուն մէջ սուտ
կայնէ բանին հմուտ քահանայք և վարդապետք կրը-
նան մեզ խալտու աղկել : Եյս պատմութիւնըս մեր ըն-
թերցողներուն շատին անծանօթ ըլլալուն համար կը-
յուսամք որ տխուր անօր կըկարդան :

Արջու հետ կռիւ մը :

Օռւիցցերի լեռներուն դժուար տեղերը մէկ մարդ մը մինակ ճանապարհորդելով արջու կը պատահի անանկ մէկ տեղ մը որ ձեռքէ ազատիլն անկար էր. որովհետեւ ճամբան շատ նեղ էր . և և մէկ կողմը բարձր ապառաժներ էին , մէկ կողմն ալ բաւական խորունկ ձոր մը : Արջին բնաւորութիւնն է որ մարդ մը բռնելու ըլլայ նէ ձեռքերովը կամ առջևի ոտքերովը ճիտէն կը բռնէ խեղդելու կաշխատի , առջաններովն ալ գլուխը կը խածկըռտէ : Ճանապարհորդը ահագին ուժ ունենալով արջուն ժամանակ չտար որ իր վրայ առաջ դայ . ինք վրայ կը յարձակի , և մէկէն անոր գլուխը իր կզակին տակը կառնէ կըկոխէ , ձեռքերովն ալ ճիտը կը սըխմէ : Բայց ասով ալ խելքը կը կըտրէ որ գլուխ պիտի չկրնայ ելլել . արջու հետ մէկ տեղ ձորը նետուել կը մըտածէ խորհելով որ արջը ծանր է , իրմէ առաջ դէտիներ կիյնայ . ուստի ինքն ալ անոր վրան իյնալով չի նասուիր : Խորհածը կընէ , արաջը այնպէս ամուր մը բռնած՝ հրելով անդունդին եզրը կըտանի . անկէջ կըգլորէ եւ ինքը մէկ տեղ կիյնայ . գուշակածին պէս արջը իր ծանրութիւնովը որ սորդէն առաջ դէտիներ կը հասնի , քարերու վրայ իյնալով կը միռնի . իսկ սրտորդը արջուն վրայ կիյնայ : կաղարի :